

Antikçağ Mitolojisinde Melankoli

RUMEYSA SEVEN^a

Öz: Melankoli, bugün karşılığı olarak gösterilen ve aklımıza geldiği ilk şekliyle hüznün ya da kara sevdadan daha derin ve kapsamlı bir anlam içerir. Bunda, sahip olduğu kadim tarihin de etkisi büyüktür. Bir kavram olarak “melankoli” ilk kez M.Ö. IV. yy’da Yunanistan’da karşımıza çıkar. Antik Yunan mitolojisi ve Homeros destanları, ruhbilim araştırmalarının ilk yazılı kaynağı olarak kabul edilir. Bu destanlarda tanrıların ve kahramanların diyalogları, yaşam tarzları, öfkeleri, hezeyanları, hastalıkları ve hatta tedavi önerileri melankoli araştırmalarına binlerce yıldır ışık tutmuştur. Genellikle tanrısal gazaba uğramış insanlarda görülen mitolojik melankoli/psikoz örnekleri, tarih boyunca tanrı-insan ilişkilerini anlamada önemli ipuçları vermektedir. Bu çalışmada, öncelikle Yunan mitolojisi bağlamında Homeros destanındaki melankolik betimlemeleri tespit edeceğiz. Daha sonra Babil astrolojisindeki insan-gezegen etkileşimine dayanarak, antik dünyada Satürn ile melankoli arasında nasıl bir ilişki kurulduğunu anlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Melankoli, mitoloji, psikoloji, Satürn, Homeros.

Geliş Tarihi: 30.10.2017 | Kabul Tarihi: 27.02.2018

^a Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
rumeysaseven@gmail.com

Melancholia in Ancient Mythology

RUMEYSA SEVEN

Abstract: Melancholia has a deeper and more comprehensive meaning than sadness or blind love, which has been shown as its word meaning today and in the first form in which we have come to our mind. In this, the influence of ancient history is also great. As a term “melancholia” was firstly mentioned in BCE IVth century in Ancient Greece. As a term, the first definition of melancholia was encountered the Aphorisms of Hippocrates. Ancient Greek mythology and Homeric epics are considered the first written sources of psychological research. In these epics, the dialogues of the gods and heroes, their lifestyles, angers, delusions, illnesses and even treatment suggestions have shed light on melancholic research for thousands of years. Examples of mythological melancholia / psychosis, generally seen in people who had fell divine wrath, have provided important signs throughout the history of god-human relationships. In this article, firstly based on Greek mythology, we will determine the melancholic descriptions in Homeric epics. After this, we will try to understand to how have been contact a relation between Saturn and melancholia regarding human-planet interaction in Babylonian astrology.

Keywords: Melancholia, mythology, psychology, Saturn, Homeros.

Giriş

Antikçağda melankoli, kavramsal olarak günümüz psikolojisi-
sindeki anlamıyla kullanılmamış ve genel olarak teolojinin ve tıbbın konusu kabul edilmiştir. Bunun sebebi Hipokrat'ın melankoli ile ilgili çalışmaları ve çıkarımlarıdır. Ancak ondan çok daha öncesinde de böyle bir duygu bilinse de onun bir hastalık olduğu düşünülmemiştir. Genellikle mitlerde belli insanların davranış tarzları olarak karşımıza çıkan melankolinin yalnızca adı konmamıştır. Bu gerçek bize, melankolinin aslında en az insanlık tarihi kadar eski bir ruh hali olabileceğini göstermektedir.

Melankolik insan mizacının yazılı kültürdeki ilk betimlemelerine Homeros destanlarında rastlanır. Bilindiği gibi, Homeros destanları ve Antik Yunan mitolojisi “ruhbilim” araştırmalarının ilk yazılı kaynağıdır. Bu destanlarda tanrıların ve kahramanların diyalogları, düşleri, yaşam tarzları, öfkeleri, heyecanları, hezeyanları, hastalıkları hatta tedavi önerileri melankoli araştırmalarına binlerce yıldır ışık tutmuştur.¹

Homeros Destanlarında Melankoli

Homeros destanlarında “melankoli” terim olarak geçmez, ama bazı kahramanların melankolik davranış ve mizaca örnek olabilecek sahneleri dikkat çeker. Genellikle tanrısal gazaba uğramış insanlarda görülen mitolojik melankoli/psikoz örnekleri serimlenmekte ve bu durum tarih boyunca tanrı-insan ilişkilerini anlamada önemli ipuçları vermektedir.²

Yazılı kaynaklardaki ilk melankolik kişilik arketipi Homeros'un *İlyada* destanında anlatılan *Bellerophontes*'tir. Bellerophontes, Korinthos kral ailesinden ve ünlü Sisypnos'un torunudur. Dedesi Sisypnos da tanrılara karşı suç işlemiş ve onların gazabına uğrayarak sonu gelmez bir cezaya çarptırılmıştır. Albert Camus, onun anlamsız ve saçma bir iş yapmaya mahkûm edildiğini belirtir.³ Ancak torununun kaderi belki de ondan daha da beterdir. Çünkü o, insanın başına gelebilecek en kötü ceza olan “unutulma”ya maruz kalmıştır. *İlyada*'nın IV. bölümünde Bellerophontes'in hikâyesi ve Tanrılar tarafından cezalandırılması şu şekilde anlatılır:

¹ Serol Teber, *Melankoli*, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 79.

² Teber, s. 80.

³ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 272.

At besleyen Argos'un bir bucağında Ephyre ili vardır,
Aiolos oğlu Sisyphos yaşadı orada,
İnsanların en kurnazıydı o,
Bir oğlu oldu, Glaukos'tu adı;
Bellerophonates doğdu ondan sonra,
Glaukos'un kusursuz oğlu.
Erkeklik, güzellik bağışladı tanrılar ona,
Ama Proitos geçirdi gönlünden kötü şeyler,
Kendisi ondan daha güçlüydü,
Sürdü onu Argoslular arasından;
Zeus almıştı Bellerophonates'i Proitos'un eli altına.
Tanrısız Ateina, Proitos'un karısı yanıp tutuşuyordu.
Bellerophonates'le diyordu gizlice bir sarmaş dolaş olsam,
Ama birazcık olsun kandıramadı onu,
O sıra akli başındaydı Bellerophonates'in.
Kadın bir yalan attı Kral Proitos'a dedi ki:
'Bellerophonates'i öldürmezsen lanet sana,
O benim zorla koynuma girmek istedi.'
Böyle dedi o, kralı birden öfke kapladı.
Ama saygı besliyordu yüreğinde,
Bellerophonates'e kıyamadı.
Gönderdi onu Lykia'ya,
Eline uğursuz işaretler verdi,
Üst üste kaplanan bir levhaya
Yazdı bir sürü ölüm yazıları.
Kayınbabasına göstermesini buyurdu.
Böylece yok olacaktı o.
Bellerophonates tanrıların eliyle vardı oraya.
Gelince Lykia'ya, Ksanthos Nehri'ne,
Engin Lykia'nın kralı onu saydı.
Ağırladı onu tam dokuz gün,
Dokuz tane öküz kurban etti.
Gül parmaklı şafak görününce onuncu gün,
Bellerophonates'e sordu,
Damadımdan getirdiğin işaret hani, dedi.

Alır almaz damadının işaretini,
Buyurdu önce, azgın Khimaira'yı öldürmesini;
Tanrı soyundandı o, insan değildi,
Önü aslan, arkası yılan, ortası keçiydi,
Yalımlı nefesiyle kötü soluyordu.
Bellerophontes uydu tanrıların isteğine,
Onu bir anda yere serdi.
Çarpıştı sonra ünlü Solymolarla.
Girdiği savaşların bu en çetiniydi.
Erkek gibi Amazonları öldürdü sonra.
Dönüşünde kral ona zorlu bir tuzak kurdu:
Engin Lykia'dan en iyi yiğitleri
Seçti gönderdi pusuya,
Ama onlar bir daha dönemediler evlerine,
Kusursuz Bellerophontes öldürmüştü hepsini.
Kral da anladı onu tanrı soyundan olduğunu,
Alıkoydu orada, verdi kızını,
Bütün krallık onurlarını bölüştü onunla,
Lykialılar da ayırdılar bahçelik, buğdaylık bir tarla,
Ayırdılar en büyük en güzel toprağı.
Karısı üç çocuk doğurdu bilgili Bellerophontes'e:
İsandros, Hippolokhos, Laodameia.
Akıllı Zeus, koynuna girdi Laodameia'nın.
Laodameia, doğurdu tanrıya denk tunç silahlı Sarpedon'u.
Ama bir gün tanrılar tiksindi Bellerophontes'ten,
Aleion ovasında kaldı o tek başına,
İnsan uğrağından uzakta yedi kendi kendini.⁴

Bellerophontes yürekli, onurlu, erdemli kusursuz bir insan güzelidir. Kaza ile kendi erkek kardeşini öldürmüş ve bu yüzden yurdundan ayrılarak kendini suçundan arındırarak birinin yanına sığınması gerekmiştir. Bu kişi Argos Kralı Proilos'tur. Kralın karısı tanrısal Antenia, Bellerophontes'e âşık olur ve onunla birlikte olmak ister. Ancak aşkı karşılık bulamayınca öfkelenir ve kocasına

⁴ Homeros, *İlyada*, çev. A. Erhat-A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, 6/150-200.

Bellerophontes'in kendisinin koynuna girmek istediği yalanını uydurur. Ancak kral onu öldürmeye kıyamaz ve eline şifreli bir mektup vererek kayınpederi Likya kralı Iobates'in yanına gönderir. Likya kralı önce onu bir güzel ağırlar, sonrasında getirdiği şifreli mektubu okur. Bellerophontes'in kahramanlığını sınamak ister ve onu Khimaria ile Solymalarla, Amazonlarla savaştırır. Bellerophontes hepsini yener. Likya kralı onun Tanrı soyundan geldiğini anlar ve kendine bağlamak için kızıyla evlendirir. Bellerophontes karısı ve üç çocuğuyla mutlu bir yaşam sürmeye başlar.⁵

Fakat destanın tam burasında Homeros birden,
Ama bir gün tanrılar tiksindi Bellerophontes'ten
Aleion ovasında kaldı o tek başına
İnsan uğrağından uzakta yedi kendi kendini.⁶

Tanrıların Bellerophontes'ten neden tiksindikleri ve neden terk ettiklerine dair metinde hiçbir açıklama yoktur. Genel kaniya göre Bellerophontes, ölümsüz tanrılar düzeninden kuşku duymaya başlamıştır. Tüm tanrılardan nefret eder ve tanrılar düzenini yıkmak ister. Mitolojik kanatlı at olan Pegasus'un üzerine binip onu Olympos dağına sürer. Bu davranışı Zeus'u çok kızdırır. Bellerophontes'i gökten aşağı atar. Aleion ovasına düşen Bellerophontes keder ve acılar içinde yapayalnız yaşamaya başlar.⁷

Bellerophontes miti, iktidarın yalnızlaştırma yoluyla cezalandırma tekniğine bir örnek olması bakımından oldukça önemlidir. Çünkü Bellerophontes, tanrılar düzenine başkaldırdığı için melankolik bir yaşamla cezalandırılır. Aslında bu bir bakıma melankolik mizaçla direniş, karşı koyma ve başkaldırı arasında kurulan ilişkiyi ortaya koyar.⁸

Bellerophontes'in bu tavrı, insanın tanrılar boyunduruğundan kurtulma ve özgürleşme çabasının ürkütücü bir örneğidir. Ve melankoli, daha Homeros destanlarından bu yana, tanrısal düzenlere başkaldırmaya çalışan insanları yazgısını sergiler bir anlamda. Bellerophontes, insanı tanrılara tutsak eden yazgıdan kurtarmaya çalışmış ve –

⁵ Dictionary of Greek and Roman, "Bellerophontes",
<http://www.theoi.com/Heros/Bellerophontes.html> (28.10.2017)

⁶ Homeros, 6/200-203.

⁷ Teber, s. 82.

⁸ Ahmet Burhanettin Özgen, *Karanlığın Aydınlığı: Melankolinin Tarihsel, Psikanalitik, Sosyolojik ve Felsefi Boyutları Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MSGSÜ SBE, İstanbul, 2006, s. 11.

ayrıca sıradan- insanlar tarafından da terkedilmiştir... Bellerophon-tes'in durumu, olağanüstü insanlara özgü bir davranışı ve gene olağanüstü insanlara özgü bir yaşam tarzına mahkûmiyetini göstermiştir. Bu serüven, melankolinin tek nedeni olmasa da en önemli bir nedeni üzerine ciddi ipuçları verebilmektedir.⁹

Homeros destanlarındaki bir diğer melankolik mizaç, Salamis Kralı Telamon'un oğlu Aias'tır. Aias, Troya savaşlarının Akhilleus'tan sonra gelen en yiğit savaşçısıdır. Görenlerin gözlerini kamaştırılan bir güzelliği vardır. İlyada destanının en erdemli yiğidi olarak karşımıza çıkan Aias'ın adı birçok efsaneye konu olmuştur. Troya savaşının Akhilleus'un ölümüyle bitmesinin ardından, onun silahlarının kendinden sonraki en yaman savaşçı olan Aias'a bırakılması beklenir. Ancak tanrılar katında hile yapılır ve silahlar Odysseus'a verilir. Aias bu kararı onuruna yediremez ve kabullenemez. Hüzünlenir, tarifsiz acılar içinde kalır ve ağır sinir krizleri geçirir. Tanrıça Athena onu yanılarak gözlerini kör eder ve Aias hezeyanlar içinde Akha ordusu sanarak bir sığır sürüsüne saldırır. Yaptığının farkına varınca, düşmanlarının önünde daha fazla rezil olmaya dayanamaz, kendini kılıcının üzerine atarak intihar eder.¹⁰

Şair Sophokles (M.Ö. 496-M.Ö. 406), Homeros destanlarında ayrıntılı olarak ele alınmayan bu konuyu Aias Trajedisinde ayrıca anlatır. Sophokles'e göre Aias, dünyada hiçbir değerinin kalmadığına, insanlar ve tanrılarla tüm bağlarının koptuğuna inanmıştır. Tanrıların kendisine yaptığı bu hileyi bir türlü hazmedememiş ve kendisini boşlukta hissetmiştir. Yaşadığı bu içsel huzursuzluk ve korkular, onun tüm ruhsal ve mantıksal dengesini bozmuş ve intihar kaçınılmaz olmuştur.¹¹

Tanrıça Athena, Aias'ın aklını karıştırıp onu çıldırttığında, ölümünü sezinen Aias'ın yüzünü ironik ve hüzünlü bir gülümseme kaplamıştır. Melankolik kişiliğin ayrılmaz bir parçası olarak günümüze kadar gelmiş olan bu gülümseme, "Aias gülüşü" olarak literatüre geçmiştir.¹² Sophokles, onuru kırılan, derin bir umutsuzluğa kapılarak deliren Aias ölmeye karar verince onun vücudundan *kara kan* aktığını söyler ama bunun ne olduğuna dair bir açıklama yapmaz. Aias'ın ölümünden sonra, savaşçılar ona bir gömüt

⁹ Teber, s. 82.

¹⁰ Erhat, s. 18.

¹¹ Teber, s. 85.

¹² Teber, s. 86.

verilmesine karşı çıkarlar ama karısının çabalarıyla bir gömüte sahip olur. Antik çağdaki melankoli algısında öne çıkan, aslında ölüm kaygısından çok gömütsüz, yani anısız ölüm korkusu ve kendisinden geriye tek bir dikili taşının kalmayacağından duyulan endişedir.¹³ Hem Bellerophon'tes hem de Aias'ın aynı dertten mustarip gösteriyor ki, melankoli yalnızlık duygusuyla paralel ilerler.

İlyada destanının bir diğer melankolik kahramanı Agamemnon'dur. O, destanın en ilginç ve renkli kişiliğidir. Bu kişiliğiyle Agamemnon, yalnız *İlyada*'da değil tüm Yunan mitolojisindeki tek ve eşsiz tiptir. O, Helene'nin ifadesiyle "hem iyi bir kral hem de güçlü bir savaşçıdır". Agamemnon, kişiliğinde kralların hem erdemleri hem de eksik ve zayıf yönlerini bir arada bulundurur.¹⁴ Homeros Agamemnon'u şöyle tanımlar:

Kızınca pek fena olur kral ayak takımından birine,
Bir zaman öfkesini yenersen de unutamaz kinini,
Dışarı vurana dek taşır yüreğinde onu.¹⁵

... Kalktı hırsıyla
Gücü yaygın Agamemnon, yiğit Atreusoğlu,
Kapkara bir öfkeyle doluydu yüreği,
Yanıyordu iki gözü yalım yalım.¹⁶

Agamemnon sürekli öfkelenir, kızar ve kinlenir. O, yine de *İlyada*'da bir zorba olarak değil de talihsiz bir adam olarak gösterilir. Ancak her davranışında bir sakarlık, tutarsızlık ve çocuksu bir yan vardır. Hem çok çabuk öfkelenir hem de bir anda pişman olup üzüntü duyar. Bu bakımdan ağır eleştirilere maruz kalır:

... Ey doymak bilmez adam!
...
Seni gidi edepsiz, çıkarına düşkün yürek!
...
Seni şarap fıçısı, seni it gözlü, seni geyik yürekli seni.
...
Halkını kemiren bir kralsın sen,¹⁷

¹³ Helene Prigent, *Melankoli ve Bunalımın Başkalaşimleri*, çev. Orçun Türkay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 18.

¹⁴ Erhat, s. 13.

¹⁵ Homeros, 1/80-83.

¹⁶ Homeros, 1/102-105.

Bütün bu ağır eleştirilere sükûnetle karşılık verir Agamemnon, belki de hak verir ve üzülür. Ama sonra tekrar öfkelenir ve köpürür. Manik-melankolik bir mizaç sergileyen Agamemnon, Antikçağın ünlü hekimi Kapadokyalı Aretaus'un kendisine özgü mani-melankoli yaklaşımını geliştirmesine kaynaklık etmiştir. Aretaus'a göre, bazı melankoliklerin öfkeli ve saldırgan davranışlarda bulunması, üzüntü ve korku duygularını bastırma isteğinden kaynaklanır. Ona göre melankoli, bir anlamda öfke nedeniyle ruhun ve iç organların kararması, bunun sonucunda coşku ve acının birbirine karışmasıdır.¹⁸

Homeros destanlarında melankoli belirtileri birçok tanımlamalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu durum melankoliye verilen önemi göstermektedir. Melankolik kişiliği ve melankoli belirtilerini tanımlamak için kullanılan sözcükler ve tanımlamalar sadece beden ya da sadece ruh ile sınırlı olmayıp bir tür ruh-beden bütünlüğünü yansıtmaktadır. Bu tanımlamalar yapılırken *kararma*, *öfkelenme*, *bedenin orta bölgesi* gibi sözcükler kullanılmıştır.¹⁹

Bedenin orta bölgesi, göğüs ve üst karın bölgesini kapsar. Akciğerler, kalp, diyafram ve mide gibi organları içine alan bir bölgedir. Bedenin bu kısmı, tinsel bir çekim yeridir. Soluğun kaynaklandığı ve *yedinci duygunun* bulunduğu yer olarak tanımlanır. Bedensel ağırlıklı bir açıklama gibi görünse de aslında bu bölgeye yapılan vurgu, beden-ruh bütünlüğüne işaret eder. Burası *bedensel-tinsel çekirdek* olarak düşünülür, bilinç ve bellek olarak da anlaşılır. Ayrıca yaşanan gündelik olaylarla yapısı değişebilen bu bölge, kozmik dünya ile insan bedeni arasındaki ilişkinin kurulduğu yer konumundadır.

Kararma, bedenin orta bölgesi ile ilgili görüşe paralel olarak, öfkelenme sonucunda bedenin iç organlarında meydana gelen kararmaya işaret eder. Öfkelenme sonucu ortaya çıkan duygusal yoğunlaşma, ruh, beden ve iç organların şişip kararmasını ifade eder. Bu durum daha çok dışarıya yansıtılmayan korku, heyecan, hüznün, kaygı gibi duyguların toplanması ve içerde tutulması sonucunda ortaya çıkar. Bu kararmanın anatomik, fizyolojik ve psikik bir kararma olduğu belirtilmelidir. Örneğin, Homeros destanla-

¹⁷ Homeros, 1/122, 149, 225, 231.

¹⁸ Teber, s. 87-88.

¹⁹ Teber, s. 90.

rında sıkça geçen *kalbin kararması*, can sıkıntısı, kızgınlık, korku ve kaygı gibi psikolojik süreçler sonucu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla *orta bölgenin kararmasının* organ bozukluklarından ziyade yaşanan olayla ilişkili olduğu açıktır.

Öfke sözcüğü de Homeros destanlarında sıkça kullanılır. Öfke, bedenin orta bölgesinin şişmesi ve kararmasına neden olan, dışa yansıtılmayan bir duygudur. Bu duygu, dışa yansıtılmadığı zaman önemli davranış bozukluklarına ya da bedensel rahatsızlıklara neden olur.²⁰

Homeros destanlarında melankoli, kahramanların öfkeye kapılması ya da tanrılar tarafından cezalandırılması sonucunda ortaya çıkar. Bu durum yalnızlığa, sıkıntıya ve bazen de intihara yol açar. Destanlarda geçen bu ruhsal gerilimler yazın tarihinde ilk kez Homeros'ta görülür. Homeros tarafından yapılan bu saptamalar, sonradan Hipokrat, Aristoteles ve Theophrast'ın ruhbilimlerinin de temelini oluşturmuştur.

Quattuor Humores/Dört Unsur Teorisi

Antik dönemde melankoliye ilişkin yaygın temel düşünce *Quattuor Humores* adı verilen *dört özsu/unsur öğretisidir*.²¹ Tarihte bu öğretiyi ortaya atan ilk kişi, Yunan bilimine orijinal katkılarda bulunmuş olan Empedokles (M.Ö. 490-430) dir. Empedokles'ten hemen önce yaşamış olan Parmenides (M.Ö. 515-460), her şeyin özünün *varlık (being)* olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre; evrendeki tek değişmez, sonsuz ve hareketsiz olan şey varlıktır ve evren tek ve sınırsızdır; değişme, geçicilik ve hareket, var olmayanın (non-being) özellikleridir ve dolayısıyla da gerçektışı ve aldatıcıdır. Empedokles, Parmenides'in *varlığa* ilişkin bu aşırıya kaçan görüşlerini düzelterek, dört değişmez madde (veya unsur veya kendi ifadesiyle "bütün nesnelere kökleri") ve iki temel kuvvet fikrine ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu kök unsurlar toprak, hava, ateş ve su olarak adlandırılmıştır. İki kuvvet ise daha şairane olarak sevgi ve nefret olarak adlandırılmış olan çekme ve itme kuvvetleridir.²²

²⁰ Teber, s. 89-91.

²¹ Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 98-111; Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 114, 115.

²² Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi; Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev.

Empedokles aynı zamanda evrenin de dört aşamada meydana geldiğine inanır. İlk aşamada, dört kök unsur küre şeklindeki kürenin içinde tam bir karışım halindeydi. Daha sonra bu unsurlar, uzaklaştırıcı (*nefret*) kuvvetin etkisiyle gittikçe birbirlerinden ayrıldı. Üçüncü aşamada unsurlar birbirlerinden tamamen ayrıldılar. Dördüncü aşamada ise, çekim (*sevgi*) kuvvetinin etkisiyle kısmi ve gittikçe artan bir karışma oldu. Bu dört unsur kuramı temel kabul edilmiş ve daha sonra birçok şeyin açıklamasında dayanak noktası olarak kullanılmıştır.²³

Antik dört özsu/unsur öğretisine göre doğanın dört mevsimi, maddenin de dört temel niteliği vardır; *sıcak, soğuk, kuru ve nemli*. Ayrıca bu dört unsur, insan bedeninde dört ayrı organa denk gelir; *kalp, beyin, karaciğer ve dalak*. Bu dört organda da dört ayrı sıvı bulunur; *kan, balgam (salgı), sarı (kırmızı) safra ve kara safra*.²⁴ İnsan bedenindeki bu dört temel özsu insanın yaratılışını, davranışlarını ve bedendeki karışımlarına göre bireyin karakterini belirler. Bu dört özsu aynı zamanda elementlere, yaş dönemlerine ve mevsimlere denk düşmektedir. Bunlar mevsimlere ve yaş dönemlerine göre çoğalır ya da azalır. Her biri yaşamın başka bir döneminde baskınlaşır. *Kan*, havaya benzer, ilkbaharda artar ve çocuklukta baskındır. *Sarı safra*, ateşe benzer, yazın çoğalır ve gençlikte baskındır. *Kara safra ya da melankoli* toprağa benzer, sonbaharda çoğalır ve olgunlukta baskındır. *Balgam ya da salgı*, suya benzer, kışın çoğalır ve yaşlılıkta baskındır.²⁵

Sağlık, bu özsuların dengesiyle (homeostazi) tanımlanırken, hastalık birinin baskın çıkmasından kaynaklanmaktadır. Yani bir insanda dört özsuyun da tamamen dengeli olarak bulunması ideal kabul edilir. Bu bakımdan özsuların biri diğerlerine göre doğal olarak baskındır ve bu durum belli hastalıkların potansiyelini oluşturmasına rağmen sağlıklı olma halidir.²⁶

Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun, Tübitak Yayınları, Ankara, 2003, s. 84-86.

²³ Ronan, s. 87

²⁴ Vedat Yıldırım, "Tarih Boyunca Ateşli Hastalıklar", *Ateşli Hastaya Yaklaşım Sempozyum Dizisi*, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, No: 53, Kasım 2006, s. 16.

²⁵ Dörthe Binkert, *Melankoli Kadındır*, çev. İlknur İgan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 102.

²⁶ Prigent, s. 14.

Öz sulardan herhangi birinin baskın olmasına göre olumsuz koşullarda kendini gösteren belli hastalıklara eğilimli bir bünye oluşur.

Kara safranın baskınlaşması melankolik (öfkeli, hırçın) tipi oluşturur, sarı ya da kırmızı safranın baskınlaşması kolerik tipi oluşturur; dört öz suyun birleşiminde ağır basan safraysa flegmatik (ağırkanlı, mıymıntı) mizaç oluşur, kanın bolluğu ise sanginik tipi (kan beden için vazgeçilemez bir unsur olduğu için bu durum bir hastalığa benzeştirilemez) oluşturur. Olumlu özellikler sanginik (sıcakkanlı) mizaca atfedilirken, olumsuz özellikler de melankolik mizaca yüklenmektedir.²⁷

Kara safra eskiden beri kanın olumsuz bir değişimi olarak kabul edilmektedir. Daha da dikkat çekici nokta ise onun, diğer öz sulardan daha farklı bir konumda değerlendirilerek doğrudan "hastalıkla" ilişkilendirmesi ve o zamandan beri olağanüstü bir ilgiye hedef olmasıdır. Melankoli hastalığı, diğer tiplere kıyasla belirgin bir karşıtlıkla hafif bir hastalık olmaktan öte ruhsal belirtilerle, korkuyla, insanlardan kaçmayla, çöküntü hatta delilikle ilişkilendirilmiştir.

Hipokrat'a Göre Melankoli

Hipokrat'ın (M.Ö. 460?-375?) üyesi olduğu İstanköy (Kos) tıp ekolü, klasik tıbbın ilk merkezidir. İstanköylü hekimler hastaları belirli bir yöntemle göre tedavi edebilmek için vücudun işleyişi ile *hıltlar* (*humours*) veya *vücut sıvıları* kuramı ortaya koydular.²⁸ Bu aslında yeni bir fikir değildi, İstanköylülerin yaptığı onu rasyonel bir temele oturtmaktı. Bu teori insan ve hayvan vücudunda, kan ve safra gibi çok önemli sıvıların bulunduğu gözlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Hipokrat bu görüşü, Empedokles'in dört unsur teorisine uyarlamış ve bunların yanında dört keyfiyet (kuruluk, ıslaklık, sıcak ve soğuk) de zikretmiştir. Sonuçta vücutta kan, kara safra, sarı safra ve balgam olmak üzere dört vücut sıvısının bulunduğu düşünülmüştür. Bu sıvılar dört keyfiyet (nitelik) ile birleştirilmiş ve sağlıklı bir insanda bunların hepsinin denge içinde bulunduğu, bir veya ikisinin fazlalığının vücutta birtakım fiziksel düzensizliklere sebep olduğu görüşü oluşmuştur.²⁹

²⁷ Binkert, s. 103.

²⁸ Esin Kâhya, "Hipokrat", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 119.

²⁹ Ronan, s. 96.

Melankoli sözcüğüne ve tanımlanmasına ilk kez M.Ö. 430-410 yılları arasındaki Hipokrat metinlerinde rastlanır. Ancak melankoli olgusuna tam olarak nereden geldiği bilinmemektedir. "Hipokrat yazınında melankoli kara safra tanımı temelde, *içeride, göğüs içine gömülü, içkin (immanez)* bedensel bir sağlık bozukluğu – hastalık– durumunu anlatır."³⁰

Bu durum safra kesesinin salgıladığı sıvının kuruyup koyulaşarak bir tür zehre dönüşmesiyle ortaya çıkan bir sağlık sorunudur. Üşümüş, soğumuş, suyu kurumuş safra kesesinin algıladığı kara safra beden diğer özsularının karışımını bozabilmekte ve zehirlenen bedende baş, mide, bağırsak ve karaciğer ağrıları ile bilinç bulanıklıkları ortaya çıkabilmektedir. Melankoliklerde uykusuzluk, korku nöbetleri, insanlardan uzaklaşma, dalgınlık, öfke krizleri ve hüznün hali görülür. Bunun sonucunda kaygı, yetersizlik ve intihar düşünceleri ortaya çıkar. Konuşmak istemezler. Göğüs bölgeleri özellikle hassas ve ağrılıdır. Zaman zaman kuzmalar olur.³¹ Hipokrat, bedensel belirtiler dışında bireyin üzerinde de bir takım sosyal belirtileri olduğunu da gözlemlemiştir:

Çökkün, umutsuz, tüm cesaretini yitirmiş bir durum. Üzüntülü. Acı içinde kıvrınma. Işıktan ve insandan kaçma. Karanlığı sevmek... Konuşmaktan, herhangi bir şeye, soruya muhatap olmaktan kaçınma. Karın ve diyafram bölgesinin dışarıya doğru çıkmış gibi görünümü... Bu bölgeye dokunulduğunda burasının ağırlı olduğu görülür. Bu insanlar korkulu bir şey görmek, üzüntülü bir haber duymak istemezler. Hastalık genellikle ilkbaharda ortaya çıkar. Hastalar çok halsiz görünürler. Çok az yemek yerler... Bu durumda bedensel yorgunluk iyi değildir. Hastalığın uzaması ya da tekrarlaması öldürücü olabilir.³²

Bundan anlaşıldığı kadarıyla Hipokrat, melankolik durumu, bir duygulanım (affect) bozukluğundan ziyade bedensel kökenli bir hastalık olarak değerlendirmiştir.

Hipokrat bütün melankolik belirtileri *korku* ve *keder* ile özetler. Dışsal karanlığın insanların içine korku salması gibi kara safranın karanlık rengi de aklın bulunduğu yeri karartarak korku yaratır. Bilincin karanlıklaşması, keder, korku ve delilik düşünceleri, bü-

³⁰ Teber, s. 99, 100.

³¹ Özcan Köknal, "Duygudurum Bozukluklarının Tarihçesi", *Duygudurum Dizisi*, 2000, 1, s. 6.

³² Teber, s. 101.

tün kötü ve karanlık düşüncelerle bağı olan ve uğursuz kabul edilen bir maddenin etkisine bağlanmıştır. Kara safranın deliliğın nedeni olduğu düşüncesi yerleşmiş ve melankoli, öfkeli bir tanrının delilikleri cezalandırdığı *kahramanların hastalığı* –Herakles, Aias, Bellerophon– olarak kabul edilmiştir.³³

Hipokrat'a göre, kara safranın etkilediğı bedensel özuların karışımına sahip olan melankolik mizaçlı insanlar, yaşamları boyunca değışken davranışlar gösterebilirler. Davranışlarındaki değışkenlik salt mevsimsel değıldir. Melankolik mizaçlı insanlar kimi zaman hüznü, kimi zaman heyecanlı kimi zaman da korkulu bir hal içindedir. Bu tür davranışları çok çelişkili olmayan insanlar arasında çok yönlü, yetenekli hatta dâhi kişilikler görülebilir. Bu tür insanlarda genellikle melankoli hastalığı değıl, olağanüstü kişilikler ortaya çıkabilir. Hipokrat'ın oldukça yaklaştığı *melankoli* ile *olağanüstü kişilik* ilişkisi sonraki yıllarda birçok filozofu etkilemiştir.³⁴

Hipokrat'ın düşünce tarzı Platon'a (M.Ö. 424-347) esin kaynağı olmuştur. Platon, ruhsal hastalıkların doğa ve doğaüstü güçlerden kaynaklandığını ileri sürmüş ve melankolinin nedeni olarak da doğaüstü güçleri ve tanrıların öfkesini göstermiştir. Platon'a göre, melankoli daha çok duygudurum bozukluğu olan mani ile bir tutulmalıdır ve tehlikeli bir kaynak sayılsa da *melankolik mizaç* en üst ruhsal kabarmadır. Ancak o, saf akli doğaüstü bir bakışla görececek konuma getiren böyle bir kendinden geçişi melankoli kavramıyla ilişkilendirememiştir. Melankolik mizacın maniyle ilişkili düşünülmesi ilk olarak Aristoteles'in doğa felsefesi içinde gerçekleşmiştir. Bir bakıma o ana kadar çoğunlukla tıbbi bir kavram olarak düşünülen melankoli, Platon'un mani anlayışıyla harmanlanarak Aristoteles'in doğa felsefesinde iç içe geçmiştir. Melankolinin sadece mitolojide trajik bir biçimde cezalandırılan kahramanlara özgü olmadığı, aslında bütün üstün değerlere sahip insanların melankolik olduğu tezi sonraki yıllarda Aristoteles'in yapıtlarında yerini alır. Böylece melankolinin yaratıcılık ve sanatla ilişkilendirilmesi, onun kahramanlara özgü bir durum olduğunu unutturacaktır.³⁵

³³ Binkert, s. 104.

³⁴ Köknel, s. 6.

³⁵ Binkert, s. 104.

Aristoteles'e Göre Melankoli

Aristoteles'in (M.Ö. 384-322) öğrencisi Theophrast'a (M.Ö. 372-288) yazdırmış olduğu *Sorunlar (Problemata Physica)* yapıtının XXX. Kitabı, melankoli ve kara safra üzerine yazılmış ve günümüze kadar ulaşan ilk ve en kapsamlı eserdir. Başlangıçta Hipokrat'ın kavramlarını (*dört ruh hali ve dört mizaç*) ödünç alan Aristoteles, melankoliyi patolojiden ayırıp doğaya yerleştirerek yepyeni bir anlayış geliştirmiştir. Aristoteles melankoliye, gözlemlenen belirtilerden hareketle yapılan tanımlamalarından farklı olarak, felsefi bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Başka bir ifadeyle, melankoliyi hastalık açısından değil, deha açısından değerlendirir.³⁶

Filozof olsun; devlet adamı, şair ya da sanatçı olsun niçin bütün üstün nitelikli adamlar belirgin bir şekilde melankoliktir? Hatta melankoli bazılarında o ölçüde görülmüştür ki Herakles söylencesinde anlatıldığı gibi kara safranın neden olduğu hastalıklı nöbetlere kapılmışlardır. Herakles öyle bir doğa özüne sahip görünüyordu ki, eskiler epilepsi nöbetlerini ona dayandırarak *kutsal hastalık* olarak adlandırmışlardı.³⁷

Aristoteles'in eserindeki en önemli vurgu, melankolik mizaçla sanat ve yaratıcılık arasındaki ilişki üzerinedir. Ona göre kara safra her insanda bulunmakla birlikte, sadece bu nedenle insanlar kendilerini rahatsız ya da hasta hissetmezler. Kara safra, iklim, yemekler, yaş gibi nedenlerle nitelik değiştirebilir, ancak melankolik mizaç ile melankolik hastalık birbirinden farklı şeylerdir. Melankolik mizaç, melankolik hastalığa oranla daha yaygındır. Sıradan insanlar melankoli hastalığına yakalanabilirken, doğaları gereği melankolik mizaca sahip olanlar *hasta* değildirler. Bunlar sıradan insanlardan farklıdır. *Çünkü özgün bir ahlâk (ethos) ve özünde haklı çıkmış tutkulu bir güçle heyecanlanabilme (pathos) yeteneğine sahip insanlardır.*³⁸ Farklılıkları olağanüstülük anlamındadır. Bu durumda kara safra hastalık yapmaz, aksine mizacı temizler. Normal koşullarda baskı altında tutulan yetenekler ve yaratıcı güçler serbest kalır, psişik etkiler ruhsal yapıyı harekete geçirir.

³⁶ Julia Kristeva, *Kara Güneş: Depresyon ve Melankoli*, çev. Nesrin Demiryontan, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 15.

³⁷ Aristotle, "Problemata", trans. E. S. Forster, *The Complete Works of Aristotle*, ed. Jonathan Barnes, Princeton University Press, Princeton, 1984, XXX, 953a 10-14.

³⁸ Teber, s. 119, 120.

Doğal halinde soğuk bir madde olan kara safranın organizmasında fazla bulunması halinde, sersemlik ya da korkunun tehdidi altında olan; aşırı sıcak olması halindeyse, deliliğe ve intihara sürüklenebilecek olan kişi aynı zamanda, sıra dışı bir konuma, demek ki dehaya da kavuşabilir. Yeter ki safranın ısısı “yükselirken, ortalama bir durumda”, belli bir yerde dursun. Ortalama sıcaklıkta, safra melankolik üstünde “her türlü durumu” yaratabilecek güce kavuşur. (Prigent, 19)

Aristoteles’in *Uykuda Kehanet Üstüne* adlı yapıtında melankolikler, *imgelemin ardından gitme* eğilimleriyle tanılanırlar. İmgelem burada, bireyin elde ettiği bütün duyuları imge biçiminde belleğe kazıyan hareket olarak ifade edilir. Dolayısıyla imgelem ve bellek birbirinden ayrılamaz. Aristoteles’e göre, bellek her türlü yaratımın kökenidir. Bellekte saklanan imgeler, ozanın *durumları olabildiğince göz önüne* almasını sağlayarak, onu bambaşka bir hale sokabilmektedir. Melankoliğin, kara safranın değişimi sonucu yaşadığı *her türlü durum*, bellek ve imgelem aracılığıyla eriştiği durumlarla ve bilgisi yapıtın gerçekliğini oluşturan durumlarla özdeşleşir.³⁹

Aristoteles’in *Sorunlar* adlı yapıtında imgelemin gücüyle melankoliğin acıları birbirine uymaktadır. İmgelem onun tüm varlığını ele geçirirse, melankolik derin bir uyuşukluk içinde çürür gider. Onu hata ve yanılmanın yollarına sürüklerse, delirir. Ama büsbütün hapsedmeden belli bir yoğunluğa ulaşmasını sağlarsa, melankolik dehaya ulaşır.

Aristoteles’e göre, melankoli felsefecinin bir hastalığı değil, bizzat doğası, *ethos*udur. Aristoteles, bilimsel açıklama ile mitsel göndermeleri bir araya getirerek, tanrılar tarafından terk edilen, ilâhî takdirle sürgün edildiği için kendini yiyip bitiren umutsuz, uzaklaşmaya ve yokluğa mahkûm edilmiş *melankolik* algısının yerine dehanın simgesi olan ve *olağanüstü kişilikler* oluşturan *melankolik* algısının yerleşmesini sağlamıştır.⁴⁰

Satürn-Melankoli İlişkisi

Orta çağ boyunca günah olarak kabul edilen melankoli, IX. yy’dan itibaren Satürn gezegeni ile anılmaya başlamıştır. Bu ilişkilendirme ilk olarak Arap gökbilimciler tarafından yapılmıştır. Satürn gezegeninin rengi ile melankoliğin kara safrasının birbirine benzediğini fark eden gökbilimciler, kara safranın belirtilerini gök-

³⁹ Prigent, s. 20.

⁴⁰ Kristeva, s. 15.

cisminin hareketlerine bağlamışlardır.⁴¹

Gezegenlerin insan üzerindeki etkilerine ilk olarak Babil astrolojisinde rastlanır. Babil astrolojisine göre beş gezegen vardır: Jüpiter, Venüs, Mars, Merkür ve Satürn. Bu gezegenler insanlar üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilerde bulunurlar. Jüpiter ve Venüs olumlu, Mars ile Satürn olumsuz, Merkür ise yansız etkilere sahiptir. Her gezegen vücutta bir organla bağlantılıdır ve Satürn'ün organı da *dalaktır*. Satürn, dalak üzerinden insanın bedenini, kişiliğini ve ruhsal dünyasını etkiler.⁴² IX. yy'da gezegenlerin insan üzerinde etkileriyle ilgili yapılan en önemli çalışmalar Ebu Ma'sher el-Belhî (787-886)'ye aittir. Astronominin verileriyle astrolojiyi temellendiren Ebu Ma'sher, gezegenlerin insanın ahlak, karakter ve psikolojisini etkilediğini öne sürmüştür. Ayrıca Satürn gezegeni ile ilgili de önemli tespitlerde bulunmuştur. Ona göre, soğuk, kuru, acı, ağır rüzgârlı bir yapıda olan Satürn gezegeninin *nesnelere ölçülendirme* yetkisi vardır. Kendi içine çekilme, yalnızlık, münzevilik, kibir ve iktidar hırsı hep onun özellikleridir.⁴³

Satürn'ün insan üzerindeki etkileri yalnızca astrolojiyle değil, aynı zamanda gezegenlerle eşleştirilen tanrıların özelliklerinden yapılan çıkarsamalarla da oluşmuştur. Babilliler döneminde gezegenlerin, tanrıların onlar üzerinden insanları onurlandırdıkları yıldızlar oldukları inancı vardır. Yunanlılar astronomiyi ve tanrıların gezegenlere atfedilmesini Babil'den miras almışlardır. Babil'deki *Ninurta*'nın yerini, Yunanlılarda *Kronos* almıştır. Kronos, kendi babasının erkekliğini alarak iktidardan düşürüp yerine geçtikten sonra, aynı şeyi kendi çocuklarının da kendisine yapmasından korktuğu için onları yemiş ve daha sonra onlar tarafından iktidarsızlaştırılıp toprağın derinliklerine sürgün edilmesine rağmen gezegenler arasında gücüyle ön plana çıkmış bir titan/tanrıdır.⁴⁴

Kronos, yeraltına sürgün edildikten sonra *yeraltı tanrılarının* hükümdarı olmuştur. Ama aynı zamanda ebedi bir tutsak halindedir. Tanrıların ve insanların babası, aynı zamanda çocuk yiyici ve insan kurban isteyen bir tanrıdır. Bu çelişkilerle Kronos Yunanlılar için, bütün insanların bolluk ve refah içinde yaşadığı düşünül-

⁴¹ Prigent, s. 38, 39.

⁴² Teber, s. 163, 164.

⁴³ Binkert, s. 121.

⁴⁴ Erhat, s. 182.

len o eski altın çağın hükümdarı olarak kabul edilir. Kronos, Roma'da nehirlerin ve tohum atmanın tanrısı Satürn'e dönüşür. Yunan mitolojisinde Kronos hem *altın çağın* hükümdarı hem de çocuklarını yani saatleri gövdeye indiren devrik, yaşlı bir zaman tanrısıdır. Roma'da ise Satürn adını alan bu simge, Romalıların tarım işlerini yöneten, elindeki tırpanla babasını iğdiş edip Titan soyunu başlatan ekin tanrısıdır.⁴⁵

Satürn, güneşe en uzak olan ve en yavaş dönen gezegen olması nedeniyle Babilliler tarafından güneşin gece temsilcisi ve gezegenlerin en güçlüsü olarak nitelendirilir. Güneşe uzaklığından dolayı soğuk olarak nitelendirilir ve yeryüzünde soğuk olan her şey Satürn'e bağlanır. Sonuç olarak Satürn, kötülük ve olumsuzluk imgesi haline gelir. Öyle ki Orta Çağ'da yaygın olan yıldız falında Satürn *kötü yürekli, soğuk, kuru, geceleri yaşayan, solgun renkli ya da kurşun gibi mavimsi, ölümcül niteliğe sahip* gibi nitelendirmelerle değerlendirilir. Daha sonra bu görüş yaygınlık kazanır ve toplumdan dışlanan tüm marjinal insanlar Satürn'ün çocukları olarak görülmeye başlar. Doğası gereği kötü olan her şeyi barındırdığına inanılan Satürn insanı, zamanla melankolik tipte özdeşleştirilir. Orta çağın sonunda melankoli, Satürn ve şeytanın etkisi altında korkunç bir uğursuzlukla damgalanır.⁴⁶

Tüm bu olumsuzlamalara rağmen Yeni Platonculuk, Satürn insanına derin filozofik düşünme yetisi ve rahiplik yeteneği kazandırmıştır. Satürn, Ptolemy'nin kurduğu antik evren tasavvurunda en yüksekteki gökyüzü alanında bulunduğundan, Tanrı Kronos temelinde düşünüldüğünde tanrıların babası konumundadır ve gezegenler arasında en üstün konuma sahiptir. Platon'a göre Satürn saf akli simgeler. Bu şekilde tanrı ve gezegenin olağandışı karşıtlığı korunmuştur. Bir taraftan uyuşuk, bayağı, sahtekâr, kederli ve yoksul insanların *yaratıcılık* vasfı korunurken, diğer yandan filozofik düşüncenin, keşişlik ve ruhsal alışveriş yetisinin kaynağı olduğu vurgulanmıştır. "Melankoli gibi Satürn de kendine tabi olanları, ne kadar yüce ruhlu olsalar da karamsarlık hatta delilik tehdidi altında tutar."⁴⁷

Satürn'e ve dolayısıyla Tanrı Kronos'a atfedilen birçok özellik,

⁴⁵ Binkert, s. 123.

⁴⁶ Prigent, s. 42.

⁴⁷ Binkert, s. 126.

bu tanrıların eski anaerikil dönemdeki tanrılarla bağlantılarını açığa çıkarmaktadır. Tanrı Kronos hikâyesinde, toprak Ana Gaia'nın oğlu Kronos, yine toprağı temsil eden kendi kız kardeşi Rhea ile evlenir. Yaşamı yaratan ve tekrar yutan aslında toprak anadır, ancak Kronos hikâyesinde bu özellik Kronos'a aktarılmıştır. Aynı şekilde eski anaerikil dünyada tanrıçalara atfedilen birçok özellik, Yunan mitolojilerinde eril bir kimlik kazanmıştır. Ancak Kronos/Satürn, tanrıçaların daha çok karanlık yönleriyle ilişki içindedirler. Satürn, siyah renkle birleştirilir ve Satürn insanların da siyahımsı bir tene ve koyu siyah saçlara sahip olduğu düşünülür. Yaşam dönemlerinin temelinde tanrıçanın karanlık yüzü yaşlılıkla, menstrüasyonun bittiği dönemden sonrasıyla yani yaşam gücünün azalması ile ilişkilendirilir. Yalnızlık, keder ve başkalarından kaçarak kendine dönme, kara tanrıça ve menstrüasyon dönemine ve dolayısıyla Satürn'e ait duyumsamalardır. *Koyu, yapışkan, karanlık (melankolik), yoğun özular* hep Satürn'e aittir. Kara safra aslında kanın farklı bir formu gibidir. Bu durumda doğal olan kara safra ile kadın kanı (menstrüasyon) arasında yakın bir bağlantı vardır. Melankolinin ilk hecesi olan *ME*, aynı zamanda menstrüasyonun da ilk hecesini oluşturmaktadır. *ME/MA*, su ve bilgelik anlamına da gelir. Anaerikil dönemde *ME/MA*, bilgelik, su ve ana tanrıçalık hep beraber anılır. Bilgelik kadınlara has olmuştur, Athena gibi. *ME/MA* aynı zamanda Babil'de ana bilgeliği anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca *kadın bilgeliği* anlamına gelen Sanskritçe *medha* ve Mısır dilindeki *met* sözcükleriyle de akrabadır. *ME* aynı zamanda kaderin gizemli gücü, dinsel esin ve iyileştirici büyüler anlamına gelir ve ana tanrıçanın pek çok ismi bu kökten türetilmiştir (*Demeter, Medusa gibi*). Bu durumda antikçağda melankoli özsu olan kara safraya atfedilen birçok özelliğin, eski kültürlerde kadın kanına atfedilen gücün değiştirilmiş bir biçimi olduğu görülür. Eski mitlerde bütün tanrılar, yaratıcı ruh olarak kabul ettikleri büyük ananın menstrüasyon kanından içerek ya da onda yıkanarak güçlerini elde ederler. Thor, aydınlanmanın büyüleri ülkesine girebilmek için bu kandan oluşan bir nehirde yıkanır, Mısır firavunları ve Kelt kralları İsis'in kanını içerek tanrılaşır.⁴⁸

Dört özsu içinde sadece kara safranın insanı dönüştürme özel-

⁴⁸ Barbara G. Walker, *The Encyclopedia of Myths and Secrets*, Harper & Row, San Francisco, 1983, s. 628-637.

liği vardır. İnsanı kehanetten esrimeye, oradan cinnete ve deliliğe götürebilir ve farklı zihinsel ve ruhsal bir duruma sokabilir. Atfedilen bu değişimler menstrüasyon dönemindeki kadına atfedilen özelliklerle neredeyse aynıdır. Kadınlar bu dönemlerinde daha hassas, duygusal olarak daha duyarlı, daha hırçın, iç ve dış etkiler karşısında daha açıktırlar. Eski kültürlerde, bu deneyime dayanarak kadınlara bu dönemlerinde kehanet ve öngörü yetisi atfedilmiştir. Ancak kadının bu gizemli gücü karşısında duyulan korku, erkek baskısının artmasıyla birlikte kutsal kanın, uğursuzluk getiren kana dönüşmesine yol açmıştır. Böylelikle insana kurtuluş ve yeniden doğuş vadeden kan, İsa'nın kanına dönüşmüştür.⁴⁹

Melankoli giderek bir patoloji olarak kabul edilmeye başlamış dolayısıyla kadın, menstrüasyon kanının delirtici özelliği ve *dışıl yapısı nedeniyle doğal olarak hasta (Hipokrat)* olarak kabul edilmiştir. Yaratılıştaki bu *tuhafıktan* dolayı kadın giderek toplumdan dışlanmaya başlamış ve Yahudi ve Hıristiyan gelenekle birlikte şeytanî bir figür haline gelmiştir. Zamanla din bilimciler kadınları inançsız kabul etmiş ve *şeytani melankolik (melancholia diabolica)* olarak tanımlamışlardır.⁵⁰

İnsanın en önemli özelliğinin akıl olduğunu söyleyen Platon düşüncesini benimseyen Ficino, insanı yeniden yücelten anlayışın ilk temsilcilerinden biridir. Buna göre aklın en yüksek düzeyine, saf aklın ışığına ulaşabilmek için öncelikle bedenden kurtulmak, onu kendi içinde öldürmek gereklidir. Bu yönelmeyle Satürn'e özgü ruh hali olan melankoliyle karşılaşan Ficino, onu Aristoteles'in dehasıyla birleştirerek *melancholia generosa*'yı eşsiz ve kutsal bir armağan haline getirmiştir. *Melancholia Generosa*, Ficino'nun ürettiği bir terimdir. O, *De Vita Libri Tres* adlı eserinde, doğuştan gelen melankolik mizaçtan kaynaklanan *melancholia naturalis* ile *melancholia adusta (signed/burnt)*'yı birbirinden ayırmıştır. Ona göre, araştırmalarına çok fazla yoğunlaşan bilim adamları işlerinden olumsuz etkilenebilirler. Doğal olan melankoli mizacı faydalı yönde geliştirilebilir, ancak *yaratıcı insan* konumundaki dâhiler, *melancholia generosa* olarak bilinen melankolinin olumlu yönünden çektikleri büyük acılardan mustariptirler. Çünkü bilge kişiler ruhsal huzursuzlukları ve acıları felsefi deneyimleriyle bilinçli olarak

⁴⁹ Binkert, s. 116.

⁵⁰ Teber, s. 174.

algılar ve bu acılı bilinçlenmeyle felsefe başlar. Bilinçlenme arttıkça acı da artar. Bu acıdan kurtulmanın tek yolu, insanın kendi bedeninin acılarını duymayacak kadar bilincini ruh/tin üzerinde yoğunlaştırmasıdır. Ancak bu acı aşıldığı zaman mutluluğa erişilebilir ve bu durum da ruhun uzanabileceği en yüksek aşama, tanrıya yaklaşma düzeyidir. Bu aşamada, dünyaya en uzak, tanrıya en yakın olan Satürn gezegeninin yardımıyla ruh gelişimini sürdürebilirse tanrıya yaklaşabilir. Ancak bu özgürleşme ve öznelleşme sürecinde dünyayı ve günlük yaşamı tamamen yitirme korkusu açığa çıkabilir. Bunlardan kurtulmak da olağanüstü bir çaba gerektirir ve yalnızca Satürn etkisi altındakiler yani *Satürn'ün çocukları* tarafından, onun yardımıyla aşılabılır.⁵¹

Sonuç

Melankoli, tarihsel olarak bakıldığında çok çeşitli anlamlarla zuhur etmiş bir kavramdır. Antikçağda deha ile yüceltilmiş, Orta çağda hastalık olarak addedilmiş ve ölümcül yedi günahın biri olarak kabul edilmiştir. Rönesans'ta eski formuna tekrar dönen melankoli, hümanizmin etkisiyle olumsuz anlamında sıyrılarak yeniden deha ve yaratıcılık yönüyle öne çıkmıştır. Aydınlanma çağında aklın ön plana çıkmasıyla delilikle ilişkilendirilmiş ve bununla birlikte psikolojik bir boyut kazanmıştır.

Melankoli, kavram olarak bakıldığında olumsuzlanan öznel bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bireysel bir karamsarlık, çöküntü, kaygı ve yaşama sevincinin yitirilmesi gibi anlamlar çağrıştırmakla birlikte aslında tam da budur. Toplumsal olay ve olgulardan etkilenen ve aslında tarihsel anlam kazanımında büyük etkileri olan bu olgular bir nevi bireyin anlam kazanım ve bireyleşme süreçleridir.

Melankoliyi belki de en iyi açıklayan kavram *kayıptır*. Kaybedilen, yitirilen ve bu sebeple yası tutulan nesnedir melankolinin sebebi. Hüzün, kaygı, yaşamsal enerjinin kaybı ve özsaygıyı kaybetme gibi sonuçlar doğuran bu kayıp, başka bir yönden yaratıcılık kapılarını açmaktadır. Melankolinin yol açtığı bu manevi boyut değişimi ve yaşamsal farklılık tarihte hep anormal olarak telakki edilmiş ve melankolik tipler kimi zaman cadı olarak addedilip

⁵¹ Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn and Melancholy*, Kraus Reprint, Nendeln/Liechtenstein, 1979, s. 241

yakılmış, kimi zaman deli diye zincirlere vurulmuş, kimi zaman da varlıklarıyla iktidara bir başkaldırı olarak değerlendirilerek anarşizmin simgesi ilan edilmişlerdir.

Kaynaklar

- Aristotle, "Problemata", trans. E. S. Forster, *The Complete Works of Aristotle*, ed. Jonathan Barnes, Princeton University Press, Princeton, 1984.
- Binkert, Dörthe, *Melankoli Kadındır*, çev. İlknur İgan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Esin Kâhya, "Hipokrat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XVIII, İstanbul, 1998.
- Homeros, *İlyada*, çev. A. Erhat-A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Klibansky, Raymond - Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn and Melancholy*, Kraus Reprint, Nendeln, 1979.
- Köknel, Özcan, "Duygudurum Bozukluklarının Tarihçesi", *Duygudurum Dizisi*, 1, 2000.
- Kristeva, Julia, *Kara Güneş: Depresyon ve Melankoli*, çev. Nesrin Demiryontan, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Özgen, Ahmet Burhanettin, *Karanlığın Aydınlığı: Melankolinin Tarihsel, Psikanalitik, Sosyolojik ve Felsefi Boyutları Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ SBE, İstanbul, 2006.
- Prigent, Helene, *Melankoli ve Bunalımın Başkalaşimleri*, çev. Orçun Türkay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Ronan, Colin A., *Bilim Tarihi; Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun, Tübitak Yayınları, Ankara, 2003.
- Schimmel, Annemarie, *Sayıların Gizemi*, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Schimmel, Annemarie, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, çev. Ekrem Demireli, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Teber, Serol, *Melankoli*, Say Yayınları, İstanbul, 2013.

Walker, Barbara G., *The Encyclopedia of Myths and Secrets*, Harper & Row, San Francisco, 1983.

Yıldırım, Vedat, "Tarih Boyunca Ateşli Hastalıklar", *Ateşli Hastaya Yaklaşım Sempozyum Dizisi*, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, No: 53, Kasım 2006.